

dichtst bij de kerk. De UTP-ers zijn het minst geïntegreerd in kerkelijke verbanden (mogelijk tegen hun eigen wil in). De aan de KUN afgestudeerden nemen meer principiële afstand van de kerk. De KUN-ers zijn het meest sceptisch over de toekomst van de katholieke sector.

Op de tweede plaats is dat het geslacht. Vrouwen nemen minder deel aan kerkelijk overleg en staan nog meer dan mannen op afstand van de bisschop.

Op de derde plaats is dat de leeftijd. Ouderen vinden het bestaan van een katholieke sector nog belangrijker dan jongeren.

Het zou interessant zijn om de meer principiële afstand van de kerk van de aan de KUN afgestudeerden met hen nader te verkennen. Bovendien zou er extra zorg moeten zijn voor groepen die minder snel voor kerkelijk overleg worden uitgenodigd (vrouwen, UTP-ers).

Noot

1. Vanwege het te geringe aantal antwoorden in deze categorie is het werkveld revalidatie niet verder in de analyses opgenomen.

Hoe (on)gebonden is de katholieke geestelijk verzorger?

Zoektocht in varianten

Door: drs. Joost Verhoef*

Inleiding

Het is mogelijk de titel van mijn artikel heel pragmatisch op te nemen en zo snel mogelijk te komen met een pragmatisch antwoord. Ik heb er echter voor gekozen eerst het terrein historisch en inhoudelijk te verkennen, waardoor inzichtelijk wordt waarom en hoe de gestelde vraag is opgekomen. Mijn bijdrage zit daarom als volgt in elkaar. Via een verhaal uit de oude doos schets ik enige ontwikkelingen binnen het vakgebied van de geestelijke verzorging en vervolgens van de beroepsvereniging. De vraag naar de ambtelijke binding is dan niet ver meer. Ik geef daarover enkele posities weer, maar al schrijvend merkte ik dat het wenselijk is de context waarin wij als geestelijk verzorgers werken breder te schetsen. Ik doe dat aan de hand van de recente WRR-publicatie over religie in het publieke domein. Die verkenning van de context eindigt met

een viertal modellen voor geestelijke verzorging. Op basis van die modellen werp ik de vraag op: wat willen we? Willen we wel gebonden zijn, of willen we het niet? Luidt het antwoord positief, dan is het zinvol nog eens te kijken naar de vormgeving van die binding. Ik geef daarbij aan dat de katholieke sectorraad over die vormgeving in overleg met de achterban van de katholieke sector wil nadenken of er nieuwe modellen van zending/binding mogelijk zijn.

Maar eerst dus het beloofde verhaal uit de oude doos.

Historische schets

Uit de annalen van een zusterconvent van een groot katholiek ziekenhuis:
'Onze Eerwaarde Heer Rector werd tijdens zijn

afwezigheid vervangen door een Eerwaarde Pater franciscaan; een jonge pater uit Woerden. De jeugdige man, vol zielenijver, vond een ruim veld daar toe in ons ziekenhuis. Er was juist een man die in vele jaren zijne godsdienstplichten had verzuimd, maar van verbetering zijns levens niet wilde horen. Tot groot verdriet van den jeugdigen priester was de man zoo ver hersteld, dat hij binnen een paar dagen het gasthuis mocht verlaten. Er was dus geen tijd te verliezen. Tot zes maal op een dag was de pater bij de man. Soms zag men Zijn Eerwaarde 's-morgens vroeg op de knieën voor het bed liggen, hem biddende bij alles wat hem dierbaar was, zich tot God te bekeren. Had hij overwonnen? Onze Pater dacht het: de man zoude komen in de kapel om te biechten. Hij zat echter nauwelijks in den biechtstoel of men hoorde hem luide zeggen: Ik kan niet biechten, ik ga! En hij verliet het ziekenhuis schijnbaar onboetvaardig. Hoe het hart van de ijervollen priester tot God bad, weet Hij alleen. En God verhoorde het gebed, want weinige dagen later kwam de arme man, zieker dan de eerste maal, weer terug. Thans met betere gevoelens beziel, en tot niet geringe troost van onze ijverige pater, mocht hij hem als de verloren zoon in de armen zijns Vaders terugbrengen'.

Een fraaie illustratie is dit van de plaats, taak en werkwijze van een rector, zoals die tot niet eens zo heel lang geleden gebruikelijk was. We hebben het hier over de jaren voor de oorlog. Ongevraagd drong onze pater de arme patiënt zijn pastorale bemoeienis op, met het doel hem te bekeren en weer tot de sacramentele praktijken te brengen. Het ziekenhuis was een ideale pastorale visvijver die een rijke oogst garandeerde. En de eerwaarde zusters waren daarbij onontbeerlijke handlangers voor de rector.

Zo'n vijftig jaar geleden maakte de van God gezonden rector echter plaats voor de gewoon door de bisschop benoemde rector. In de benoeming had het ziekenhuis overigens nog geen

enkele inspraak. Maar de rector van toen kwam wel in een gespreid bedje: vele religieuzen, werkzaam in alle geledingen van het ziekenhuis, zorgden voor een introductie bij medewerkers en patiënten. Zij zorgden voor bewoning en bewassing en een rijk voorziene tafel. Over salaris werd nauwelijks gesproken, maar via kaarsengeld en misstipendia verdiende de rector toch een aardig centje bij. Daar moest de rector dan de dagelijkse mis voor doen, een dagopening verzorgen, die evenals de dagsluiting via de intercom op de ziekenzalen werd uitgezonden. Op zulke momenten stond het ziekenhuisbedrijf gewoon even stil. Iedereen moest luisteren, gelovig of niet, want men ging ervan uit dat iedereen er wel behoefte aan had of er op zijn minst wat van meenam. En dan was er de dagelijkse communierondgang, een heilig ritueel, met veel ontzag omkleed. Een ontzag dat rechtstreeks op de rector afstraalde. Hij kon zich overal mee bemoeien, maar die positie berustte vooral op welwillendheid en klerikaal respect. In het jaarverslag stond de rector vlak achter de directie en Moeder-overste, maar organisatorisch stond de rector eigenlijk nergens.

In niet-katholieke ziekenhuizen had je overigens geen rectoren maar aalmoezeniers. Die hadden niet de beschikking over een centraal gelegen kapel, en er waren ook geen religieuzen om ze wegwijz te maken. Vanuit parochie of dekenaat klopten ze beleefd aan de deur van het ziekenhuis om toegelaten te worden, uitsluitend tot de katholieke patiënten. Ze voelden zich vaak vreemd en geïsoleerd in het ziekenhuis. Misschien wel daarom zochten ze contact met collega's en daaruit ontstond de eerste landelijke organisatie van ziekenhuispastores.

Dan komen de jaren zestig: roerige jaren, ook in kerkelijk opzicht: Vaticanum II, het Landelijk Pastoraal Concilie, ze bieden nieuwe perspectieven en brengen veel onzekerheid. De tijd van secularisatie, deconfessionalisering en ambtsverlating

houden de gemoederen bezig. Maar ook een tijd van oecumenische idealen en praktijken. Intussen wordt het ziekenhuis steeds meer een technisch instituut. Die snelle ontwikkelingen brengen menige ziekenhuisrector in verwarring. Ze gaan nu beseffen dat ze mogelijk de aansluiting missen en een randfiguur worden. In conventen komen praktische vragen aan de orde: hoe moet dat met communie in dat bedrijvige ziekenhuis? Wie geeft er nog lessen aan de verpleegkundige, en hoe dan? Maar ook: is er straks nog ruimte voor godsdienst in het moderne ziekenhuis? En men kreeg te maken met een groeiend aantal andersoortige pastorale medewerkers: de pastorale werkers, niet gewijde, en daarom ook hiërarchisch moeilijk in te passen professionals. Dat gaf allerlei problemen, onder andere rondom sacramentenbediening. En de band met de kerken werd problematischer voor de instellingen, de overige medewerkers en de pastores zelf.

In landelijk verband zijn de pastores en predikanten inmiddels een samenwerkingsverband aangegaan in de beroepsvereniging VGVZ. Een derde categorie verzamelt zich eerst nog een tijd lang onder de naam 'niet-kerkelijken'. Later wordt dat de humanistische sector.

Ambtelijke binding

Dat gebeurt allemaal in de tijd dat er veel discussie is over de eisen waaraan de geestelijk verzorger (zoals de term inmiddels luidt) moet voldoen. Die discussie resulteert in een tweeledige eis: de geestelijk verzorger moet een academisch opleidingsniveau hebben, en daarnaast een ambtshalve binding, of, als dat niet mogelijk was, een vorm van identiteitsbinding. Maar het moet gezegd: dat laatste, die ambtshalve binding, is nooit onomstreden geweest. Er zijn in de geschiedenis van de VGVZ telkens pleidooien gehouden voor het loslaten van die binding. De argumenten liggen ook voor het oprapen: de snel doorgaande secularisatie stond op gespannen voet met de monopolie-positie die

de levensbeschouwelijke genootschappen en stromingen hebben op het gebied van geestelijke verzorging. Weliswaar is het aantal levensbeschouwingen uitgebreid, maar aan het principe bleef men vasthouden. Daarnaast is er een toenemend aantal instellingen dat een geestelijk verzorger zoekt die breed inzetbaar is voor patiënten en bewoners. Een levensbeschouwelijke binding zou die inzetbaarheid alleen maar verkleinen. En waarom een institutie (kerk of ander zendend genootschap) een vinger in de pap geven terwijl de instelling moet betalen? En zo zijn er nog wel meer redenen te geven waarom zending, binding of hoe je het ook wilt noemen het beste kan worden losgelaten. Nogmaals: het zijn geen nieuwe argumenten, ze spelen telkens wanneer de discussie over binding wordt gevoerd. Maar telkens besluit men toch weer vast te houden aan die binding.

Op het eerste oog is het belang van de kerken en genootschappen in deze evident: ze hebben daarmee hun eigen vooruitgeschoven posten in instellingen waarmee ze wellicht van oudsher warme banden onderhielden, maar waarvan ze tot hun spijt moeten constateren dat die banden verkoeld zijn of zelfs doorgesneden. En het kost ze geen cent. Hoe goedkoop wil je het hebben. Maar tegelijk dringen er af en toe geluiden door vanuit met name de kerken dat goedkoop ook wel eens duurkoop zou kunnen zijn. Want met enige regelmaat moeten kerken constateren dat de door hun gezonden geestelijk verzorgers wel erg vrij met hun zending omgaan. De oprisping van de secretaris-generaal van de PKN Bas Plaisier over de in zijn ogen te vrijgevochten houding van een protestantse geestelijk verzorger in een Haags verpleeghuis geeft aan dat deze reacties niet alleen uit katholieke hoek komen.

Met het woord vrijgevochten komt een aspect naar boven dat in deze een rol speelt, waarmee in kerkelijk verband dikwijls op een ingewikkelde manier wordt omgegaan. Want vrijgevochten van wat? Dat kan in dit verband niet anders zijn dan van de

macht van de kerken. Wat voor de één een noodzakelijke emancipatoire stap is (de geestelijk verzorger die zich ontworstelt aan de macht van zijn kerk) is voor de ander een bewijs van toenemende ongehoorzaamheid en ontrouw aan het gezag van de kerk. En die kunnen niet zonder consequenties blijven: ofwel men schikt zich naar de eisen van de kerk, ofwel de zending wordt niet verleend of zelfs afgenomen. Ook al kost het geen cent, de kerk wil zich niet vertegenwoordigd zien door professionals die zich uiteindelijk niet veel aantrekken van de waarden en spelregels van die kerk. Is dat redelijk? Voor wie er van een afstand naar kijkt is dat misschien wel het geval. Het is de redelijkheid van de buitenstaander die een homoseksuele leraar verwijtend toebijt wat hij toch te zoeken heeft op een reformatorische school. Welke vegetariër wil er in godsnaam slager worden, zegt men dan. En ook al formuleert men het anders, een dergelijke houding komt verrassend overeen met de denkwijze vanuit sommige zendende instanties. Toch geeft het voorbeeld aan het begin van mijn verhaal al aan dat die rechtlijnigheid, zelfs in een instituut als de Rooms-katholieke kerk, die toch zo ongeveer de rechtlijnigheid lijkt te hebben uitgevonden, op die manier niet bestaat. Want het voorbeeld van een jaar of zestig, zeventig geleden maakt duidelijk dat ook de katholieke kerk wel degelijk verandert, ondanks alle ingebouwde remmen. En die veranderingen kunnen alleen maar plaatsvinden als er voorlopers zijn (willen zijn), verspieders van nieuw land, nieuwe methoden, nieuwe benaderingswijzen. En wie zich daarmee verbonden voelt laat zich er niet zomaar uitzetten, ook al is het zoeken naar manieren om die verbondenheid vorm te geven soms een heidense klus. Waarover later.

Context

Maar, zegt men dan, deze hele discussie doet toch sowieso geen recht aan de context waarin de geestelijk verzorger vandaag de dag moet werken. Die is toch inmiddels zo veelvormig en individueel geworden. Alleen daarom al past het niet

je als geestelijk verzorger te presenteren als vertegenwoordiger van een van die vele stromingen. Moet je niet als geestelijk verzorger neutraal staan tegenover de vele trends en subtrends die er op het vlak van religie en levensbeschouwing zijn waar te nemen. Sla het recent verschenen lichtvoetige trendboek *De toekomst van God* van trendwatchers Adjiedj Bakas en Minne Buwalda er maar op na: de religie van de toekomst is van alles: individueel en orthodox, gepolitiseerd, gemediatiseerd en gecommmercialiseerd, en wil beleefd worden in talloze mengvormen. Daar sta je dan met je zending op dit religieuze speelterrein. Je voelt je al gauw als een ouderwetse schommel temidden van de videogames met hun oneindige mogelijkheden.

Om dat speelterrein, namelijk de wereld van vandaag, wat preciezer te onderzoeken, en ook wat serieuzer, haal ik er de verkenningen bij die gepubliceerd zijn in het boek van de WRR *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. Alleen al het feit dat de WRR zich bezighoudt met het onderwerp religie mag een teken zijn van de ontwikkeling die ze zelf als onderwerp koos: de – zoals ze zelf schrijft – even opmerkelijke als verbazingwekkende comeback van religie. Maar waar sommige auteurs het dan hebben over de terugkeer van religie en de kennelijke onverwoestbaarheid van religie, proberen anderen duidelijk te maken dat een dergelijke observatie niet helemaal recht doet aan wat er feitelijk aan de hand is: een transformatie van religie. En die transformatie gaat in hun ogen zover dat er zich een religie ontwikkelt die een vorm heeft die tegenovergesteld is aan de traditionele vorm van religie. Hoe dat er verder ook precies uitziet, zo wordt gesteld, het zijn in elk geval niet de oude instituties die weer opleven. De religie verandert dus, maar (om het nog ingewikkelder te maken) het publieke domein waarin religie zich manifesteert verandert zelf ook, ook los van de veranderingen in de religie. Dat is de dubbele transformatie waarvan in de titel sprake is. Mede door de nieuwe media ‘personaliseert’ het publieke domein

steeds meer, en 'internationaliseert' het en 'virtualiseert' het. Zonder hier nu uitpuddend op in te gaan is het hopelijk duidelijk dat het hiermee ook ongrijpbaarder wordt. Met alle ongekende mogelijkheden die dit geeft voor mens en maatschappij, het geeft ook problemen, bijvoorbeeld op het gebied van de verhouding kerk en staat. En waar dat toe leidt lezen we elke dag in de krant. Overheden worstelen overal met oude en nieuwe manifestaties van religie, van boerka tot Jokerpaspoort. Tot wie moet de overheid zich wenden als de traditionele religieuze genootschappen inboeten aan omvang en betekenis, terwijl er daarnaast anders of minder georganiseerde vormen van religies ontstaan. Want, zo wordt fijntjes gesteld, in sommige gevallen blijkt het namelijk toch nuttig overleg te voeren tussen vertegenwoordigers van overheden en religieuze genootschappen. Dit geldt niet alleen voor 'ad-hocoverleg in geval van maatschappelijke conflicten (tussen bevolkingsgroepen), maar ook voor meer bestendig georganiseerd overleg over bijvoorbeeld maatschappelijke dienstverlening als geestelijke verzorging van gevangenen of militairen' (p.15). En van patiënten en bewoners van zorginstellingen, voegen wij daar in een adem aan toe.

Aan de dynamiek in de verhouding tussen religie en publiek domein op het gebied van de geestelijke verzorging is in dit boek van de WRR een tweetal artikelen gewijd. Een van de hand van Harry Kunneman, en een ander van de hand van Hans Schilderman. Ik wil ze hier aan de orde stellen, eerst de bijdrage van Harry Kunneman (hoogleraar sociale en politieke theorie aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht en voorzitter van de Humanistische Alliantie), daarna die van Hans Schilderman (universitair hoofddocent empirische religiewetenschappen Radboud Universiteit Nijmegen).

Normatieve professionaliteit

Harry Kunneman zoekt naar een praktische taak van geestelijke verzorging op het gebied van morele vrijplaatsen waarin de morele vooron-

derstellingen die in de zorg een rol spelen aan de orde komen en in discussie worden gebracht. Hij constateert een toenemende eenzijdigheid van de kant van de overheid en haar vertegenwoordigers in semi-publieke domeinen door fixatie op bedrijfsmatige vormen van sturing, voor efficiency en resultaatverantwoording. Daarmee wordt volgens Kunneman één specifieke zingevingstijl bevoordeeld: die waarbinnen elke verwijzing naar transcendente waarden ontbreekt en zingeving als strikte privé-zaak wordt beschouwd. Dat grote delen van de bevolking er een andere zingevingstijl op nahouden (al dan niet religieus, al dan niet in een of ander organisatorisch verband) wordt door deze keuze geen recht gedaan. Hij pleit dus voor een morele vrijplaats waarin dit soort vooronderstellingen aan het licht komen en in hun beleidsmatige uitingen en gevolgen bekritiseerd worden, met ondersteuning van de geestelijk verzorger, die zich daartoe moet kwalificeren en derhalve professioneel moet legitimeren. Hierin past het begrip 'normatieve professionaliteit' dat door hem en anderen de afgelopen jaren ontwikkeld is. Voor Kunneman is echter zoveel wel duidelijk: de levensbeschouwelijke legitimatie als onderscheidend kenmerk van geestelijke verzorging zal op termijn het onderspit delven. Hij verwijst daarbij naar de tanende groep Nederlanders die zich nog tot een georganiseerde levensbeschouwing wil rekenen, en ook naar de feitelijke invulling van de geestelijke verzorging door geestelijk verzorgers zelf. En op directe wijze verwijst hij ook naar de discussie rondom het invoeren van de Registratie voor geestelijk verzorgers en de commotie die dit binnen en buiten de beroepsvereniging heeft opgeroepen. Met kennelijke instemming haalt hij een lid van de CRIO (de commissie die de registratie voorbereidde) aan, als deze het dilemma schetst wat te doen met de ambtelijke toets, gezien het feit dat er steeds meer collega's zijn die geen zending kunnen of willen krijgen. Omdat ze geweigerd worden door de kerken, of omdat een passende zending instantie tot nu toe ontbreekt (islam/hindoe),

of omdat ze vrijgevestigd zijn, of omdat ze principieel 'buitenstaander' willen zijn. Op den duur is het dus een gelopen race wat betreft de levensbeschouwelijke binding, zo maakt Kunneman duidelijk. Ik constateer dat waar de huidige geestelijk verzorgers daar nog niet allemaal van overtuigd zijn, zoals onder andere blijkt uit het onderzoek dat de katholieke sectorraad heeft gedaan onder de katholieke geestelijk verzorgers², dat dan valt in de categorie 'achterhoedegevecht'.

Religieus kapitaal

Hans Schilderman stelt zijn bijdrage in het kader van de problematiek van de scheiding van kerk en staat. Hij vraagt zich daarbij af of en hoe 'religieus kapitaal' (zoals hij dat noemt) te investeren valt in professionele bijdragen aan en in de zorg. Hij vindt dat door de discussies over de scheiding van kerk en staat de nadruk eenzijdig komt te liggen bij de institutionele verantwoordelijkheden en dat daardoor de sociaal-culturele betekenissen van religie ondergesneeuwd dreigen te raken. Die betekenissen zijn vervat in de term 'religieus kapitaal', wat verwijst naar 'het geheel van bekwaamheden en ervaringen en vertrouwensbanden dat in religieuze tradities vervat ligt en dat in sociaal en maatschappelijk initiatief geïnvesteerd kan worden' (p.396). Daarin leveren religies unieke bijdragen aan het maatschappelijk domein. Een bijdrage die vaak over het hoofd wordt gezien, vanwege een ideologische invulling van het secularisatieparadigma. Daardoor lijkt het erop dat een ontwikkeling van ontkerkelijking zich welhaast móet voltrekken, ongeacht tevens waarneembare ontwikkelingen die op minder lineaire en onomkeerbare processen duiden, zoals de herlevende orthodoxie, het succes van pinksterkerken en de opkomst van de islam, maar evengoed ook het beklijven van geïndividualiseerde diffuse religiositeit. Een tweede reden voor die veronachtzaming komt overigens van de andere kant: de religies zelf vinden het vaak gevaarlijk te spreken over de functies van religies, omdat dat ten koste zou gaan van de eigen unieke inhoud. Voor Schilderman is ech-

ter wel van belang welke functie religie heeft in het publieke domein. Uit de godsdienstsociologie destilleert hij zes functies: identiteitsstichting, normatieve innovatie, contingentieverwerking, sociaalrituele integratie, kosmische betekenisverlening en kritische mobilisering. Deze zijn nog steeds in het publieke domein van moderne samenlevingen aan te treffen, zij het dat ze vanzelfsprekend niet exclusief bij religies te vinden zijn.

Historisch gezien is er in Nederland veel religieus kapitaal geïnvesteerd buiten de kerk in strikte zin, bijvoorbeeld in zorginstellingen. Religie en kerk staan aan de oorsprong van de zorg voor 'armen, zieken en onwetenden'. Maar, zo weten we inmiddels, verzuiling maakte plaats voor professionalisering. In plaats van overtuigingen zijn behoeften nu maatgevend, terwijl wij, burgers, cliënt geworden zijn. Marktwerking dus. Markt en gemeenschap moeten de zorg nu faciliteren zonder borging in religieuze of seculiere overtuigingen. Die ontvlechting van religie en zorg bergt een aantal risico's in zich, zoals de mogelijke verzwakking van solidariteit als herkenbare waarde in de gezondheidszorg en de 'verzorgelijking van de moraal', die ertoe leidt dat leed en gebrek ook door de zorgvragers in toenemende mate worden verwoord in termen die uit het diagnostisch hulpverlenersrepertoire komen. Met alle verwachtingen omtrent genezing en zorgaanbod van dien, en dus ook met alle onvermijdelijke teleurstellingen en moeilijkheden om met de tragische kant van het bestaan om te gaan.

Drie uitdagingen voor geestelijke verzorging

Al met al hebben de functies van religie door het ontzuilingproces in de zorg aan invloed en betekenis ingeboet. Inbreng is vaak alleen nog aanwijsbaar als het gaat om geestelijke verzorging. Weliswaar, zo stelt Schilderman, kampt de beroepsgroep van geestelijk verzorgers eveneens met de problematiek van de ontvlechting van religie en zorg, anderzijds biedt ze ook een professionele bijdrage

om de risico's die deze ontvlechting genereert tenminste te onderkennen en binnen het bereik van de bescheiden mogelijkheden te hanteren (p.404). Hij ziet daarbij drie uitdagingen.

- het functioneren op het breukvlak van kerk en staat verschaft geestelijk verzorgers een even autonome als mogelijk controversiële status. De autonomie uit zich onder andere in de vrijplaatspositie, die zowel ruimte biedt als marginalisering in de hand werkt. De overheid faciliteert geestelijke verzorging, maar verwijst als het om de werkinhoud gaat door naar de levensbeschouwelijke genootschappen, die daar op hun beurt nauwelijks werkinhoudelijk beleid tegenoverstellen, maar slechts de neiging hebben de geestelijke verzorging te beoordelen op basis van lokaalkerkelijke modellen van pastoraat en rituele zorg, met alle conflicten op het gebied van ambt en zending van dien.
- De individualisering en secularisering van religieuze behoeften enerzijds en de opkomst van niet-christelijke zorgvragen anderzijds, roept de vraag op met welk aanbod de geestelijk verzorger hierop moet inspelen: blijft een min of meer traditioneel kerkelijk model (al was het maar voorlopig) maatgevend; is een multi- of inter-religieus aanbod noodzakelijk of is juist een a-religieus aanbod gewenst? Er doen zich op alle terreinen ontwikkelingen voor.
- De ontwikkelingen in de zorg, zoals extramuralisering, kunnen grote consequenties hebben voor geestelijke verzorging, waarbij de professionalisering wellicht meer in de richting van 'cure' gaat, of men zet zijn kaarten op de vermaatschappelijking van de zorg. Geestelijke verzorging wordt zo steeds meer een discipline die zich wat begripsvorming en hulpverlenerspraktijken en innovatieve processen aansluit bij de (geestelijke) gezondheidszorg.

Vier modellen voor geestelijke verzorging

Hoe dan ook: innovatie is nodig als het gaat om de

investering van religieus kapitaal buiten de kerkmuren, bijvoorbeeld in het kader van hoe de geestelijke verzorging professioneel gestalte krijgt. In dat verband beschrijft hij vier modellen van geestelijke verzorging: een vertegenwoordigingsmodel, een servicemodel, een 'cure'-model en een 'care'-model.

- In het eerste model *vertegenwoordigt* de geestelijk verzorger een zendend genootschap en biedt – min of meer op basis van een afspiegeling van het kerkelijke takenpakket – de cliënteel van de zorginstelling zijn of haar diensten aan. Het is een model met een sterke juridische basis, dat recht doet aan de functie van religie om identiteit te verschaffen en sociaalrituele integratie te bieden. Maar het model is vanwege de veranderingen in het religieuze landschap ook een problematische. Ten eerste omdat de vertegenwoordiging van de verschillende denominaties in evenwicht moet zijn met de maatschappelijke verhoudingen (lees: minder christelijke, meer islamitische geestelijke verzorging). Daarnaast zullen steeds vaker andere geestelijke stromingen aanspraak maken op een (formatie)plek onder de zon, en vaak zullen dat assertieve stromingen zijn met soms controversiële overtuigingen of praktijken. Ten tweede gaat dit model in tegen het proces van functionele differentiatie en professionalisering dat nodig is om de geestelijke verzorging op een nieuwe wijze te legitimeren doordat de evidentie van de aanwezigheid van geestelijke verzorging door de ontzuiling afneemt.
- Het tweede model is een *servicemodel*, waarin geestelijk verzorgers op een markt diensten aanbieden op maat van de overtuigingen van cliënten of cliëntgroepen. In mijn woorden: u vraagt, wij draaien. Het past bij de religieuze deinstitutionalisering en individualisering. De kwaliteit van geestelijke verzorging moet zich hier bewijzen in een succesvolle afstemming van vraag en aanbod. Het zijn niet de gemeenschapsstichtende of morele functies van religie

die hier aan de orde zijn, maar de kosmische en rituele, zij het op individuele en seculiere basis. Het voordeel van ongebondenheid richting een levensbeschouwelijke stroming is tegelijk het nadeel: er ontstaat een soort 'freischwebende' religiositeit waarbij op voorhand een gedeelde taal of collectieve symboliek ontbreekt, of althans niet verondersteld mag worden. Het is 'ad hoc', als de nood zich aandient, en grijpt niet terug op een continue band, hoe dun ook, met een bepaalde traditie. Vraag is welke functionele band deze geestelijke verzorging eigenlijk nog heeft met de gezondheidszorg en of daarvoor dan nog betaald zal worden. De geestelijke verzorging komt zo ook min of meer in concurrentie met de kerken, en dat roept weer de vraag op of de overheid überhaupt instrumenten heeft om de constitutionele borging van de religieuze vrijheid te garanderen of daarop politieke invloed kan uitoefenen.

- Derde model is het 'cure'-model waarin de geestelijke verzorging als zorgdiscipline in de gezondheidszorg geïntegreerd wordt en haar diensten afgestemd zijn op de conceptuele en instrumentele kaders van de gezondheidszorg. De geestelijk verzorger is de levensbeschouwelijke specialist, die op grond van zijn wetenschappelijk vakkennis wordt ingeroepen en niet meer op grond van zijn denominatie. Hij staat als geestelijk verzorger zelf ook meer op afstand van een bepaalde levensovertuiging en kan daardoor ook 'meer objectief' handelen. Deze zorgverlening is een antwoord op de contingentievragen die elders in de zorg onbeantwoord blijven. De geestelijk verzorger als 'last resort', in mijn woorden: laatste hulp bij levensvragen. De rol van de geestelijk verzorger verschuift van ambtelijke presentie van religieus kapitaal in het publieke domein naar een gespecialiseerde patiëntenzorg in het private domein. De geestelijke verzorging dient zich in dit model verregaand te professionaliseren om zich staande te houden in het geheel van velerlei geprofes-

sionaliseerde zorgaanbiedingen.

- In het 'care'-model ligt de nadruk op de lokale gemeenschap. Geestelijke verzorging wordt op een zo laag mogelijk niveau geregeld, waarbij de verantwoordelijkheid komt te liggen bij lokale stichtingen waarin cliëntennetwerken, lokale overheden en kerkelijke en gelijksoortige vrijwilligersorganisaties vertegenwoordigd zijn. Zij bieden een draagvlak voor informele en mantelzorg, waarbij geestelijk verzorgers coördineren en bepaalde uitvoerende taken verrichten. De functie van religie is hier mobiliserend (vrijwilligerswerk) en moreel (omdat ze een kritische noot kan zijn bij de zorg in de eerste en tweede lijn). Op deze manier kan een professionalisering plaatsvinden van de diaconale en charitatieve taken van kerken, maar het is tegelijk de vraag of een dergelijke subsidiaire ondersteuning nog past bij een geseculariseerde cliënte.

Wat willen we?

Tot zover de modellen van Schilderman: het traditionele model, het u-vraagt-wij-draaien-model, het specialistenmodel en het coördinerende model. De modellen die hij voorhoudt lijken wellicht duidelijker dan ze in de praktijk vaak zijn. Vaak hebben we in onze eigen praktijk te maken met allerlei vormen. Maar de ontwikkelingen in maatschappij en zorg overziend kun je wel stellen dat het eerste (traditionele) model steeds meer plaatsmaakt voor de andere modellen. Mijn vraag is echter of die andere modellen inhoudelijk sterk genoeg zullen zijn om het te houden, tegen alle financiële (markt)druk in, tegen de druk ook van al die andere professionele zorgaanbieders. Zeker als het eerste model helemaal wordt losgelaten. Ik heb daar grote bedenkingen bij. Ik vraag me serieus af: kan geestelijke verzorging overleven los van enige vorm van binding met de levensbeschouwelijke stromingen die we in ons land kennen?

Ik geef toe: of het kan, laat zich nu nog moeilijk

voorspellen. De richtingen die in het WRR-rapport worden aangegeven zijn bijvoorbeeld bepaald niet eenduidig. En hoe zwaar de band met de levensbeschouwelijke stromingen weegt binnen de afzonderlijke instellingen laat zich ook al moeilijk wegen. Het is, zoveel is inmiddels wel duidelijk, niet waarschijnlijk dat de levensbeschouwelijke stromingen 'hun' vertegenwoordiging in zorginstellingen zomaar zullen prijsgeven. Het lijkt erop dat zij in de huidige politieke constellatie juist ook wel op steun kunnen rekenen. Maar of het kan hangt evenzeer af van de ontwikkelingen op het vlak van professionalisering: zijn we in staat de inhoud van de geestelijke verzorging zodanig te ontwikkelen dat de geestelijke verzorging binnen de zorginstelling volwaardig meetelt. Er valt op dat vlak nog heel veel te doen.

Het is echter ook aan ons, als huidige geestelijk verzorgers, of we de geestelijke verzorging willen 'ontbinden'. Daarover liggen we binnen de VGVZ nu al geruime tijd opnieuw in de clinch, ook al hebben we nog pas in 2002 een beroepsstandaard vastgesteld, en met allerlei toeters en bellen gepresenteerd, waarin vastgehouden wordt aan het duobegrip 'ambtelijk en professioneel'. Het argument voor ambtelijkheid dat daarin gegeven wordt is dat geestelijke verzorging nu eenmaal niet neutraal te geven is, en een levensbeschouwelijke legitimatie dat zichtbaar maakt.

Wat mij betreft is de positie zoals verwoord in het beroepsprofiel en de argumentatie die daarvoor gegeven wordt nog altijd steekhoudend en helder. Dat neemt niet weg dat ook ik zie dat de maatschappelijke ontwikkelingen op levensbeschouwelijk gebied niet hetzelfde heldere beeld geven. En het neemt ook niet weg dat ik mijn ogen niet wil sluiten voor het soort van 'kerkelijk gedoe' dat ermee samenhangt. Dat ik wil vasthouden aan de formulering van ons beroepsprofiel, heeft ten diepste te maken met de verwijzende functie die een geestelijk verzorger heeft. Ik zag dat voor mijzelf als katholiek geestelijk verzorger mooi polemisch (dat wil zeggen: wat overdreven zwart/wit) verwoord in een recent artikel van André Zegveld

over de spirituele identiteit van de pastor. Hij eindigt zijn artikel met deze woorden: 'Kort en bondig: pastoraat is geen vak, maar een kunst. Een pastor is geen vakman maar een kunstenaar. Programma's, pastorale beleidsplannen en dergelijke zijn goed voor de relatief onbelangrijker zaken. Kunst komt uit jezelf. Anders lijkt pastoraat bedrieglijk veel op het schilderen volgens de Ravensburgmethode: het via cijfertjes inkleuren van een voorgedrukt plaatje. Iets onuitsprekelijks zal zich daar nooit tonen. Maar wat "God" genoemd mag worden, komt altijd daaruit voort' (p.172).

Veel van wat wij doen en moeten doen omdat de organisatie, de kerk, of god-weet-wie erom vraagt, valt in de categorie 'relatief onbelangrijker zaken'. De zendingsbrief (zo u die ontvangen hebt) die u op de een of andere manier bindt aan een levensbeschouwelijk genootschap valt daar, laat dat duidelijk zijn, voor een groot deel ook onder. Maar het geeft je tegelijk levensbeschouwelijke kleur op de wangen en laat zien dat je op je eigen manier (want hoe kan het anders) in een bepaalde levensbeschouwelijke traditie staat en wilt staan. Het krachtenveld overziende waarin de geestelijk verzorger vandaag de dag staat, moet de vraag in de titel van mijn bijdrage dan ook niet zozeer luiden: hoe gebonden of ongebonden is de geestelijk verzorger, maar: hoe gebonden of ongebonden wil hij of zij zijn? Hoe je die gewenste gebondenheid vervolgens vormgeeft is een afgeleide, zij het gezien de moeilijkheden die daarover bestaan niet onbelangrijke vraag. Het is tegelijk de vraag waar we nu bij zijn aangekomen.

Zending, geen zending, of wat anders?

In de lezing die kerkjurist Ruud Huysmans heeft gehouden op de landdag 2006 van de katholieke sector van de VGVZ maakt hij duidelijk dat onder het begrip ambtelijke zending door de drie partijen die er in de rooms-katholieke context mee te maken hebben iets anders wordt verstaan. Die drie

partijen zijn de rooms-katholieke kerk, de instellingen en de geestelijk verzorgers.

Voor de Rooms-katholieke kerk is de zending tot pastoraal werk 'taakverlening, toevertrouwing van een gezagvolle taak in en uit het pastoraat van de kerk aan daartoe geschikte katholieke gelovigen, die leek zijn. Zending is overdracht en opdracht tegelijk. Zij is dus meer dan een instemming in de zin van beaming. Zij is gevulde instemming, want zij bevat een taak met bevoegdheden ofwel volmachten in het pastoraat van de kerk. Volgens de Nederlandse bisschoppen verbindt de zending bovendien degene die gezonden wordt op bijzondere wijze met de kerk en met de bisschop. (...) De zending als taakverlening brengt mee, dat de gezondene in zijn/haar taakvervulling zich houdt aan de leer, de wetten en normen van de katholieke kerk daaromtrent' (p.28/29). Deze omschrijving geldt zowel voor pastoraal werkers die in een parochieverband of een andere kerkelijke functie werken, als voor geestelijk verzorgers. Belangrijk verschil om te beginnen: de geestelijk verzorger is niet in kerkelijke dienst. Nu geldt dat ook voor geestelijk verzorgers bij justitie en de krijgsmacht, maar daar wordt tot nu toe niemand als katholiek geestelijk verzorger aangesteld als er vooraf geen zending is aangevraagd en gegeven. De bisschoppen zouden dat in de gezondheidszorg ook graag willen, maar daar is de praktijk een andere: de *zorginstelling* scheidt de Dienst Geestelijke Verzorging en zoekt volgens bepaalde criteria daar geschikte mensen voor, die vervolgens binnen die dienst werken met regels die door de instelling worden gesteld op het gebied van oecumenische samenwerking of zelfs interreligieuze of interlevensbeschouwelijke samenwerking. Zo zijn er ook afspraken over taakverdeling en een rooster van kerkdiensten et cetera. Een dergelijke functie vormt geen kerkelijk ambt in RK-kerkelijke zin. Het concept geestelijke verzorging wordt aan de kerken aangereikt en ter beschikking gesteld.

En daar wringt de schoen. Nu is het in de meeste gevallen zo dat degene die het uit moet voeren, de *katholieke geestelijk verzorger*, zichzelf ziet als een eenheid van katholiek pastor en algemeen geestelijk verzorger. Die vormen dus één identiteit waar de bisschoppen er twee zien. Huysmans wil de ruimte vruchtbaar maken die er is in het onderscheid tussen de opdrachten die een katholieke geestelijk verzorger heeft (katholiek pastor en algemeen geestelijk verzorger). Dat kan wanneer duidelijk wordt wanneer een katholieke geestelijk verzorger als katholiek pastor voor katholieken optreedt of als geestelijk verzorger tot nut van het algemeen. Hij vervolgt met een aantal uitsplitsingsoefeningen, gezien vanuit de katholieke kerk. Ik begin even achteraan: (1) voor katholieke priesters en diakens is de zending tot pastoraat gegeven met de wijding. Zending voor het werken als geestelijk verzorger in een zorginstelling behelst in dit geval instemming. (2) Wie als katholiek theoloog niet alleen geestelijk verzorger maar ook katholiek pastor wil zijn, heeft vanuit de kerk gezien voor dit laatste een bisschoppelijke zending nodig, zoals hierboven beschreven. Dan zijn er ook situaties aan te geven, waarbij er geen bisschop nodig is: (3) daar waar een katholiek theoloog alleen geestelijk verzorger wil zijn, maar niet vanuit en op basis van de katholieke geloofsovertuiging, en (4) wanneer hij/zij dat wel wil, maar zonder tevens katholiek pastor te zijn. In deze gevallen verwacht de katholieke kerk dat hij of zij zich onthoudt van de katholieke viering of bediening van sacramenten, van sacramentaliën en van katholieke kerkdiensten. Gebeden kan er natuurlijk wel, en het is ook mogelijk bijeenkomsten te ontwikkelen die niet typisch katholiek zijn. Met deze beperkingen is het tenslotte ook mogelijk, althans denkbaar, (5) dat een katholiek theoloog geestelijk verzorger wil zijn vanuit en op basis van de katholieke geloofsovertuiging én zich als katholiek wil presenteren zonder tevens katholiek pastor te zijn in kerkrechtelijke zin. Ook dan is volgens Huysmans een zending niet nodig, maar is een bisschoppelijke toestemming voldoende. Of

er op dit punt overleg met de RK kerk mogelijk is en een oplossing gevonden kan worden die soelaas biedt aan een aantal collega's, die nu volgens de RK kerk niet in aanmerking komen voor zending, is iets wat de katholieke sectorraad in overleg met onze achterban verder wil onderzoeken. De sectorraad staat dan ook open voor suggesties.

Tot besluit

Ik wil, nu ons vak in al zijn complexiteit aan de orde is geweest, graag besluiten met nog enkele citaten uit het artikel van André Zegveld, dat ik al eerder aanhaalde. Niet om alles weg te relativeren, maar wel om alles wat er op ons afkomt in een ander, verdiepend perspectief te zetten. Kijkend naar onze complexe werksituatie ziet Zegveld het volgende: 'Van hogerhand (beroepsverenigingen en zo) wordt ons nogal de maat genomen met allerlei uitputtende competenties, beroepsprofielen en oeverloos veel vaardigheden, zodat we als moderne beroepsbeoefenaren de grote veranderingen aan-

kunnen' (p.170). Hij kiest er dan bewust voor een simplificatie aan te brengen, door te stellen dat er maar één taak is die de pastor vervult. Hij citeert daarbij Karl Rahner die ten tijde van Vaticanum II stelde: 'de pastor van de toekomst zal mysticus zijn of hij zal niet zijn' (p.171). Dat wil volgens Zegveld zeggen: 'In het goede geval zijn pastores dáármee bezig, met God en met de gemeenschap met God. Het heeft dus te maken met hun identiteit, hun grondhouding, en hun instelling, met hun spiritualiteit ook als professional binnen die kerk' (p.162). Zegveld ziet hierbij maar één gevaar: 'dat gevaar is onderkapitalisatie, dat wil zeggen dat we meer activiteiten ontwikkelen dan onze beschikbare bronnen toestaan, dat onze bedrijvigheid van veel groter omvang is dan ons geestelijk kapitaal'. Hij roept dus vooral op te blijven luisteren, naar binnen, naar mensen, en om zo mensen zelf te leren luisteren. Want daar begint onze professionaliteit, zegt hij: 'bij het ontvangend waarnemen van Gods onuitsprekelijke verborgenheid' (p.171).

Noten

1. Het voorbeeld en de historische schets is grotendeels ontleend aan Kees de Groot.
2. Zie het onderzoeksrapport van Jos Pieper en Joost Verhoef (TGV 43 (10), 2007, pag. 32-45).

Literatuur

- Adjiedj Bakas, Minne Buwalda, *De toekomst van God*. Schiedam, 2006.
- Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen. VGVZ-cahiers 2, 2002.
- Wim van de Donk, Rob Plum, *Begripsverkenning*. In: Wim van de Donk e.a., *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. WRR/Amsterdam University Press, Den Haag/Amsterdam, 2006, p. 27-54.
- Kees de Groot, *Van rector tot geestelijk verzorger*. In: *Vereniging van Geestelijk Verzoekers in Ziekenhuizen. Historische schets 1971-1991*. Utrecht, 1991, p. 139-152.
- Ruud Huysmans, *Naar een uitsplitsing tussen pastoraat en geestelijke verzorging?!* In: 'Daarom mijnheer, noem ik mij katholiek!' *Het zelfverstaan van de katholiek geestelijk verzorger*. Syllabus van de Landdag Katholieke sector VGVZ 20 maart 2006, p. 25-35.
- Harry Kunneman, *Horizontale transcendentie en normatieve professionalisering: de casus geestelijke verzorging*. In:

Wim van de Donk e.a., *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. WRR/Amsterdam University Press, Den Haag/Amsterdam, 2006, p. 367-393.

Jos Pieper, Joost Verhoef, *Katholieke geestelijke verzorging. Mening van leden van de katholieke sector van de VGVZ*. Onderzoeksrapport van de Katholieke sector van de VGVZ. Amsterdam, 2005.

Hans Schilderman, *Religie en zorg in het publieke domein*. In: Wim van de Donk e.a., *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. WRR/Amsterdam University Press, Den Haag/Amsterdam, 2006, p. 395-416.

André Zegveld, *Spirituele identiteit van de pastor. De zielzorger als mystagooq*. *Benedictijns Tijdschrift*, 2006/4, p. 161-172.

*Jos Pieper is als godsdienst- en pastoraalpsycholoog verbonden aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg en aan het departement Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoeksterreinen zijn religie en gezondheid en de werking van religieuze rituelen.

*Joost Verhoef is Rooms-katholiek geestelijk verzorger in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis (OLVG) in Amsterdam en voorzitter van de katholieke sector van de VGVZ.